

UN ARGUMENT AL LUI PETROVICI ÎMPOTRIVA DOCTRINEI MATERIALISTE

MONA MAMULEA

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române

Ion Petrovici: A proof against philosophical materialism. The following paper can be seen as an attempt to answer the question: why materialism was quite unpopular among Maiorescu's disciples, in spite of the fact that the late 19th and early 20th century was a period of significant innovation in experimental psychology, physiology and brain research. An important proof against materialism found in Ion Petrovici will be revealed and scrutinized in order to uncover its origin and background.

Keywords: metaphysical and scientific materialism; atomism; dogmatic metaphysics; transcendental idealism; matter as phenomena.

ALIANȚELE MATERIALISMULUI METAFIZIC

În mod tradițional, raportul dintre minte (suflet/conștiință) și natura corporală a fost un obiect al investigației filosofice. În *Principiile metafizice ale științei naturale* (*Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaften*, 1786), Kant negase că fenomenele psihice s-ar putea constitui într-un obiect al cercetării empirice, iar asta întrucât doar o singură variabilă poate fi aplicată la ele (cea temporală); prin urmare, ele nu pot fi matematizate și nici manipulate pe cale experimentală. În secolul al XIX-lea însă, Herbart, cu *Psychologie als Wissenschaft* (1824–1825), a zdruncinat serios această convingere. Herbart a arătat că senzațiile variază și în intensitate, producând astfel cea de a doua coordonată de care era nevoie pentru aplicarea matematicii la fenomenele psihice. Ulterior, Gustav Fechner a condus studii experimentale care aveau în vedere raportul dintre magnitudinea unui stimul și intensitatea senzației asociate, după care a luat amploare cercetarea *cantitativă* a fenomenelor mentale în contextul teoretic al unei noi discipline, numită „psihofizică”¹. Fechner însuși nu avusese la dispoziție tehnica necesară pentru a măsura și activitatea nervoasă, dar nutrea, din câte se spune, convingerea că trebuie să existe un raport măsurabil și între aceasta din urmă și intensitatea senzației². Hermann Helmholtz, care s-a numărat printre oamenii de știință ce au exercitat o puternică influență asupra neokantienilor din Școala de la Marburg, s-a ocupat și el cu relația dintre legile fizicii și legile percepției,

¹ Lucrarea lui Gustav Fechner din 1860 (*Elemente der Psychophysik*) se ocupă cu relația matematică dintre fenomenele psihice și fenomenele corporale.

² Vezi Max Velmans & Susan Schneiderp (ed.), *The Blackwell Companion to Consciousness*, Oxford, Blackwell Publishing, 2007, p. 11.

fiind primul care a reușit să măsoare viteza de transmitere a impulsurilor nervoase³. Pe fundalul noilor cercetări care aplicau asupra fenomenelor psihice legi și metode specifice științelor naturii, la jumătatea secolului al XIX-lea a debutat o importantă dispută, cunoscută în istorie ca „Disputa materialismului”. Aceasta a ridicat o problemă de interes filosofic: conduce în mod necesar știința la materialism?⁴ Ecourile acestei controverse s-au resimțit până la începutul secolului următor, iar filosofii români din școala lui Maiorescu, care s-au format în această perioadă, nu au putut să le ignore.

În 1908, tânărul Petrovici remarcă straniul succes de care se bucura în epocă doctrina materialistă⁵. Straniu, pentru că – spunea el – a fost deja „dovedită” ca fiind o concepție metafizică greșită⁶. Din punctul lui de vedere, soarta filosofiei materialiste fusese stabilită definitiv și orice încercare critică la adresa ei ar fi inutilă precum „lupta în arenă cu un taur înjunghiat de-a gata”⁷. Prin urmare, în scrierea din 1908, Petrovici nu era preocupat să argumenteze împotriva materialismului, ci să identifice elementele care îi asigură popularitatea în rândurile societății laice⁸.

Succesul materialismului metafizic este legat de *succesul științelor naturii*. Științele naturii au reușit mai mult decât alte discipline să-și onoreze promisiunile, să furnizeze explicații naturale valabile și să emită predicții care se împlinesc. Nici măcar constituirea psihologiei ca știință nu a putut să submineze materialismul dominant, zice Petrovici, căci aceasta a obținut un caracter științific tocmai prin faptul că și-a propus să explice fenomenele psihice prin corelarea lor cu creierul și activitatea cerebrală. Practic, înlocuirea psihologiei raționale, capricioasă și arbitrară, cu psihologia pozitivă, experimentală, a însemnat mai mult decât o nouă abordare a realității mentale; a însemnat, de fapt, o nouă *înțelegere* a acesteia: extinderea mecanicii naturale asupra vieții psihice și deci explicarea sufletului prin aceleași legi prin care este explicată natura⁹. Mîntea a fost „redușă”, într-un fel sau altul, la materie. Există un grad mare de probabilitate ca tocmai constituirea psihologiei ca știință (moment pe care Petrovici îl

³ *Ibidem*, pp. 11–12.

⁴ Vezi, de exemplu, Frederick C. Beiser, *After Hegel. German Philosophy: 1840–1900*, Princeton & Oxford, Princeton University Press, 2014, cap. „The Materialism Controversy”, pp. 53–96.

⁵ Vezi I. Petrovici, „Atomismul filosofic” (1908), în *Aspecte din filosofia contemporană*, București, Editura „Studii filosofice”, 1919, pp. 241–258.

⁶ Petrovici are probabil în vedere filosofia neo-kantiană din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cunoscută pentru poziția ei critică față de materialismul dogmatic. Și-a clarificat afirmația ceva mai târziu, prilej cu care a vorbit despre o „insuficiență” a concepției materialiste – fapt care a făcut-o să pară în ochii „mai tuturor filosofilor” cea mai improbabilă dintre teorii (vezi I. Petrovici, *Introducere în metafizică* [1924], ed. a 2-a, București, Casa Școalelor, 1929, p.101).

⁷ I. Petrovici, „Atomismul filosofic”, ed. cit., p. 242.

⁸ Doctrina materialistă, crede Petrovici, este atrăgătoare în mod deosebit pentru publicul ateu (deși nu exclusiv, dată fiind existența materialismului teist). Mai târziu, în *Introducere în metafizică*, scria: „Am putea zice chiar că unul din mobilele filosofiei materialiste a fost dărâmarea zeilor” (I. Petrovici, *Introducere în metafizică*, ed. cit., p. 100).

⁹ Vezi I. Petrovici, „Atomismul filosofic”, ed. cit., pp. 242–243.

consideră de bun augur în măsura în care psihologia nu își depășește posibilitățile date de statutul și metodologia cunoașterii științifice) să fi contribuit la speculațiile metafizice ale materialismului în versiunea lui modernă. Pentru a putea studia științific fenomenele mentale, psihofizica și psihologia experimentală le tratează *ca și cum* ar fi materiale.

Științele promet deci (și sunt în măsură să furnizeze) un tablou explicativ complet asupra lumii materiale – asupra naturii și legilor ei. Dar materialismul în versiunea lui metafizică spune ceva mai mult de atât. El spune că *materia este tot ce există*. Iar dacă materia e tot ce există, omul are, prin „științele pozitive”¹⁰, acces integral la cunoaștere – căci materia este în principiu cognoscibilă. De aici, și triumfalismul materialismului. Nicio doctrină idealistă, crede Petrovici, nu vine cu „sunetul fanfarei victorioase” care însoțește doctrina materialistă. Nici măcar doctrina lui Kant, care a revoluționat cunoașterea mai mult decât orice altă doctrină filosofică prin faptul că a plasat la nivelul minții umane, și nu în afara ei, structurile fundamentale ale realului fenomenal. Doctrina lui Kant e departe de a oferi promisiunea unei cunoașteri totale, căci ea permite doar cunoașterea aparentei, a realului dependent structural de minte¹¹. Doctrinile idealiste se caracterizează prin modestia dată de limitele cunoașterii umane, spune Petrovici. Prin contrast, doctrina materialistă are orgoliul de a postula o lume fără transcendent, dată integral cunoașterii.

Dar mai este ceva, crede Petrovici, care a contribuit la succesul materialismului chiar în mai mare măsură decât asocierea lui cu științele pozitive: asocierea lui cu atomismul filosofic¹², care pune la baza universului o realitate fundamentală constituită din elemente simple, indivizibile și ireductibile. Spre deosebire de *atomismul științific* (pentru care atomul are o existență relativă) și de *atomismul conceptual* (pentru care atomul este doar un concept menit să ajute la organizarea realului), *atomismul filosofic* (materialist sau spiritualist) postulează existența unor realități simple, elementare, ca fiind *fundamentul ultim al realității*. Pentru materialism, aceste realități sunt, desigur, de natură materială. Atomii de materie devin, așadar, realitatea fundamentală a Universului. Atomismul filosofic nu este singura doctrină metafizică adoptată de materialism, dar este, potrivit lui Petrovici, cea mai persistentă istoric.

Doctrina materialistă își trage deci faima din două alianțe: prima, asocierea cu științele naturii, care promovează cunoașterea pozitivă, bazată pe date verificabile experimentale; a doua, asocierea cu o ontologie care îi conferă un caracter puternic speculativ, dar care, în ciuda acestui fapt, îi consolidează succesul. Explicația lui Petrovici aduce în discuție și factori psihologici. Pentru publicul larg, forța de atracție pe care o exercită o teorie depinde de capacitatea acesteia de a oferi explicații *conforta-*

¹⁰ Petrovici utilizează termenul lui Comte de „științe pozitive” pentru a desemna acele științe ale naturii care obțin cunoaștere bazându-se exclusiv pe date verificabile.

¹¹ Petrovici interpretează distincția kantiană fenomen/noumen dintr-o perspectivă ontologică în care noumenul „există” dincolo de fenomen ca realitate fundamentală, transcendentă.

¹² Atomismul despre care vorbește Petrovici ia termenul de „atom” într-un sens mai larg și mai apropiat de sensul inițial, ca fiind ceva „de netăiat” (*atomos*).

bile. Una dintre marile provocări ale ontologiei este explicarea trecerii de la inexistență la existență fără a fi nevoie de postularea unei realități transcendente care se cere la rândul ei explicată. În acest sens, atomismul materialist oferă *iluzia* unei explicații complete și comode: existența produsă din nimic. Este explicația cea mai confortabilă pentru că nimicul, odată pus la baza existenței, nu cere să fie explicat mai departe – așa cum ar cere, de pildă, transcendentul¹³. Petrovici nu pretinde că filosofii atomiștii sunt, în general, atrași de ideea apariției atomilor din nimic; dimpotrivă, ei preferă să postuleze eternitatea atomilor. Dar, prin caracterul lor minuscul, infinezimal și deci aproape de neglijat, existențele elementare sunt mai apropiate de non-existență decât orice altceva, fapt care creează *iluzia devenirii lumii din nimic*. Particulele elementare sunt, desigur, „ceva”, sunt diferite de nimic; totuși, ele reprezintă cea mai bună versiune a unei forme de existență apropiate pe cât posibil de nimicul „liniștitor”. Ele sunt „mai nimic”. Explicația cu privire la evoluția Universului produce astfel o „descreștere cantitativă a realității”, pentru a ajunge în cele din urmă la un aproape nimic originar:

„Și ceea ce mai ales contribuie la menținerea iluziunii este faptul că tocmai din pricina felului cum atomele se concep, momentul în care s-ar cugeta actul ieșirii atomelor din nimic – și care ar fi fatal pentru toată iluzia aceea – aproape nu vine în conștiință. E un caz când oamenii se împacă chiar cu gândul eternității acelor elemente, ceea ce nu putuseră când a fost vorba de lume în total. În adevăr, asimilarea aproximativă a atomelor cu nimicul, quasi-identificarea lor, face ca eternitatea atomelor să pară aproape tot așa de la sine înțeleasă ca eternitatea nimicului, sau veșnicia formelor goale ...”¹⁴.

Ascendența materialismului metafizic asupra gândirii comune non-religioase care caută soluții naturale și confortabile se explică deci prin asocierea lui cu științele naturii (care îi furnizează spiritul „științific”) și cu atomismul filosofic, care îi conferă iluzia că a rezolvat problema fundamentelor existenței și scutește mintea de disconfortul creat de un rest care mereu rămâne de explicat. Dar această asociere este ea însăși problematică pentru că nimic nu este mai îndepărtat de spiritul științific decât speculația metafizică.

În 1908, Petrovici căuta deci explicații pentru amploarea pe care ar fi căpătat-o metafizica materialistă. Nu în filosofie, căci, spunea el, materialismul metafizic a fost respins de cei mai importanți filosofi. Nici în știință, căci materialismul științific nu poate fi prin definiție o metafizică. Dacă este, încetează să mai fie știință și devine filosofie. Deci nu la specialiști (filosofi sau oameni de știință) remarcă Petrovici succesul fără precedent al metafizicii materialiste, ci la publicul larg. Observația este compatibilă cu cea a lui Bertrand Russell, care – în introducerea pe care a scris-o pentru versiunea în engleză a „Istoriei materialismului” a lui Lange – spunea că materialismul a avut o istorie stranie: s-a ivit la începuturile filosofiei grecești și a persistat până în vremurile noastre, *deși puțini filosofi remarcabili au fost de partea lui*.

¹³ Vezi I. Petrovici, „Atomismul filosofic”, ed. cit., pp. 251–253.

¹⁴ *Ibidem*, p. 253.

„În momentul de față” [1925, n. m. – M. M.], continuă Russell, „materialismul este crezul oficial al unuia dintre cele mai mari state ale lumii [Marea Britanie, n. m. – M. M.], deși mai nimeni din lumea educată nu aderă explicit la această teorie”¹⁵. În cea mai mare parte a lor, filosofii nu au avut priză la materialism, ca doctrină metafizică, dar mulți dintre filosofii idealiști kantieni sau neokantieni au admis (sau au fost toleranți cu) materialismul științific – și există o puternică motivație teoretică pentru asta.

DE CE ESTE GREȘIT MATERIALISMUL METAFIZIC

În perioada în care Petrovici scria textul la care m-am referit mai sus, cea mai populară și totodată cea mai extinsă lucrare de istorie și critică a materialismului era cartea lui Friedrich Albert Lange, *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart* (1865)¹⁶. Cartea a intrat destul de repede în bibliografiile filosofilor români preocupați în aceeași măsură de Kant, de evoluționism și de problemele psihologiei științifice. O amintește Rădulescu-Motru în *Problemele psihologiei* (1898), iar mai apoi, în *Puterea sufletească* (1908) și *Elemente de metafizică* (1912). Lange a fost apreciat de Motru îndeosebi pentru faptul că a propus redefinirea ideii kantiene de *a priori* în termeni de morfologie și fiziologie a sistemului nervos, Motru considerând aceasta „o biruință a filosofiei kantiene asupra filosofiei materialiste”¹⁷. Impresionanta lucrare a lui Lange¹⁸, care a cunoscut și o a doua ediție de autor, mult extinsă și revizuită (1873–1875), a exercitat o influență considerabilă la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea¹⁹. Cartea, adunând în cele peste 1000 de pagini cam tot ce a însemnat materialism de la Democrit până la Darwin și la psihologia științifică a epocii sale, este împărțită în două mari secțiuni: „Istoria materialismului înainte de Kant” și „Istoria materialismului după Kant”. Această structură

¹⁵ Bertrand Russell, „Introduction: Materialism, Past and Present”, în F. A. Lange, *The History of Materialism and Criticism of its Present Importance* [1865], Authorized Translation by Ernest Chester Thomas, Third Edition, London, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co/ New York, Harcourt, Brace & Company, 1925, p. v. (Traducerea din 1925, într-un singur volum, este citată aici pentru introducerea semnată de Russell. Pentru textul lui Lange, va fi citată în continuare ediția din 1880, în 3 volume.)

¹⁶ Lucrarea lui Lange este așezată alături de *Mikrokosmos* a lui Lotze și de *Logische Untersuchungen* a lui Trendelenburg. A fost foarte apreciată de neokantieni (în special de gruparea de la Marburg) și a fost una dintre lucrările preferate de Nietzsche. Vezi Frederick C. Beiser, *After Hegel. German Philosophy: 1840–1900*, Princeton & Oxford, Princeton University Press, 2014, p. 89.

¹⁷ Vezi C. Rădulescu-Motru, *Elemente de metafizică. Principalele probleme ale filosofiei contemporane pe înțelesul tuturor*, București, „Studii filosofice”, VII, p. 163.

¹⁸ Russell o caracterizează drept „o lucrare monumentală de cea mai mare valoare pentru toți cei care își doresc să știe ce au spus avocații materialismului și de ce filosofii au rămas în principal neconvinși” (Bertrand Russell, „Introduction: Materialism, Past and Present”, în F. A. Lange, *The History of Materialism and Criticism of its Present Importance* [1865], Authorized Translation by Ernest Chester Thomas, Third Edition, London, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co/ New York, Harcourt, Brace & Company, 1925, p. v).

¹⁹ Vezi F. C. Beiser, *After Hegel. German Philosophy: 1840–1900*, ed. cit., pp. 89–96.

sugerează că autorul vede în Kant un moment de hotăr în chestiunea materialismului. Avem un *înainte* și un *după*, iar între cele două, un eveniment de limită care a ras vechiul edificiu al cunoașterii și a pus bazele unuia cu totul diferit de ceea ce a fost. Principalul argument al lui Petrovici împotriva materialismului filosofic, identic în esență cu cel al lui Lange, recurge la această răsturnare legată de numele lui Kant.

Postularea speculativă a unei realități fundamentale este deci ceea ce face din orice doctrină o doctrină metafizică. Dacă în studiul din 1908 Petrovici se mulțumea doar să schițeze spre final, în nu mai mult de cinci rânduri, motivul pentru care doctrina materialistă este problematică²⁰, ulterior își dezvoltă mai pe larg critica. Ceea ce combate el nu este însă *materialismul științific*. Pe acesta îl consideră întemeiat atâta timp cât se menține în limitele empiricului și nu se pronunță asupra temeiurilor existenței. Explicațiile mecaniciste, de pildă, asociate spiritului științific încă din epoca modernă, rămân acceptabile în măsura în care nu cad în eroarea de a deriva consecințe de natură ontologică asupra realului²¹. Deci nu caracterul materialist al doctrinei este ținta reproșului său – și nici caracterul ei metafizic, dacă ținem seama de faptul că Petrovici a investit destul de mult în reabilitarea cunoașterii metafizice (transcendente) într-o perioadă în care partea cea mai vizibilă a comunității filosofice începuse să se distanțeze de ea²². Ceea ce combate Petrovici este *asocierea* dintre metafizică și materialism – mai exact, *posibilitatea materialismului de a deveni o ontologie*. Materialismul filosofic (sau metafizic) este înțeles de el ca doctrina care identifică *ideea de realitate* cu *ideea de corporalitate*²³, postulând totodată existența a ceva de natură corporală ca fiind fundamentul și esența ultimă a realului – cel mai adesea, atomii, care devin astfel cărămizile originare ale Universului. Când vorbește despre materie, Petrovici are deci în vedere *corporalul*. Iar să plasezi ceea ce este corporal drept sursă și fundament al realității este o eroare dacă accepți idealismul transcendent și schimbarea masivă cu care a venit acesta în înțelegerea corporalului. Pentru a combate materialismul filosofic Petrovici recurge, așadar, la Kant, iar argumentul lui este destul de apropiat de cel al filosofilor post-hegelieni adepți ai mișcării „Înapoi la Kant” (printre aceștia se numără și Lange), care răspundeau în mod similar filosofiilor materialiste de după Hegel. În

²⁰ „Este atacabilă întrucât e *materialistă*, socotind materia ca o existență absolută, pe când ea este numai *fenomen* ...” („Atomismul filosofic”, ed. cit., pp. 257–258).

²¹ În această privință, Petrovici este în acord explicit cu critica materialismului de pe poziții kantiene: „idealității cei mai noi, cu toată aversiunea lor pentru insanitățile materialismului, l-au recunoscut ca o doctrină justă, dacă o mărginești la explicarea fațadei externe a acestui univers” (I. Petrovici, *Introducere în metafizică*, ed. cit., p. 34). Oamenii de știință sunt obligați să se limiteze la ceea ce Kant numea „aparență”/„fenomen”, căci conceptele științifice sunt destinate exclusiv orientării practice într-o lume fenomenală. Unii materialști au căzut în eroarea de a absolutiza aceste concepte și, prin urmare, „au comis greșeala de a crede că acele calități reprezintă esența realității” (I. Petrovici, *Teoria noțiunilor* [1910], ed. a II-a, București, „Jockey Club”, 1924, p. 44).

²² Cea mai importantă deosebire dintre poziția lui Petrovici și cea a neokantienilor de la Marburg stă în faptul că aceștia din urmă au fost pe poziții deopotrivă antimaterialiste și antimetafizice. Lange, de exemplu, considera că singura versiune decentă a metafizicii este cea pe care a inițiat-o Kant – metafizica în calitate de critică a cunoașterii.

²³ Vezi I. Petrovici, *Introducere în metafizică*, ed. cit., p. 99.

esență, argumentul lui Petrovici împotriva materialismului filosofic se bazează pe ideea că tot ceea ce ne apare ca fiind corporal este de natură fenomenală, prin urmare nu poate fi postulat ca realitate ultimă. Materialismul filosofic, deși se prezintă ca fiind în acord cu spiritul științific, operează o trecere nepermisă de la o existență relativă în raport cu mintea și cunoașterea noastră la o existență absolută²⁴.

Petrovici a fost, cum spuneam, un susținător al cunoașterii de tip metafizic, iar acesta este unul dintre motivele pentru care s-a delimitat de teze importante ale idealismului transcendențial. Dar a integrat în propria lui filosofie – lucru pe care l-a făcut Maiorescu și, de asemenea, o bună parte dintre filosofii care au studiat cu el – ideea kantiană centrală care a răsturnat modul în care fusese conceput raportul dintre subiectul și obiectul cunoașterii. Obiectul cunoașterii științifice (natura) nu mai este văzut ca o realitate independentă de subiect. Spațiul, timpul, structurile și legile naturii nu sunt ale obiectului, ci ale subiectului. Asta face ca obiectul să nu mai fie considerat o realitate în sine, absolută, ci o realitate fenomenală, relativă. Această teză devine pentru Petrovici un argument important în respingerea materialismului filosofic. Dacă acceptăm că materia este *fenomen*, ea nu poate fi considerată realitate absolută sau fundamentală, căci existența ei este dependentă de mintea noastră. Materialismul este greșit pentru că fenomenele naturii, obiectul de studiu al științelor pozitive, nu constituie o realitate independentă de structurile subiectului. „Ce este Corpul? Ce este Materia? Ce este Fizicul?” – scria și Lange. Ele nu sunt altceva decât ideile noastre – idei necesare, e adevărat, dar în niciun caz lucrurile însele²⁵. Materialismul, în condițiile în care le implică pe acestea în structura fundamentală a realului, nu este sustenabil. Din simpla asumție a lui Kant că nu noțiunile noastre sunt puse în acord cu lucrurile, ci lucrurile sunt puse în acord cu noțiunile noastre – spunea Lange – reiese că întreaga lume așa-zis obiectivă nu are o obiectivitate absolută, ci doar una relativă la mintea umană²⁶. Asemenea lui Lange, Petrovici credea că idealismul kantian a dat materialismului lovitura mortală:

„Teoria idealității *spațiului* este adevărata lovitură de berbec în contra unei concepții care face din *întinderea materială* o realitate primordială și absolută”²⁷.

Petrovici merge însă mai departe și face mai mult decât să invalideze *metafizica materialistă* pe baza tezelor kantiene. Pe aceeași bază, el pare să valideze o *metafizică imaterialistă*:

„teoria cunoașterii, așa cum se găsește expusă în *Critica rațiunii pure* a lui Kant – unde se afirmă subiectivitatea fenomenelor naturii, apriorismul legilor fundamentale ce le cârmuiesc – atrage de la sine indicații metafizice *imaterialiste*. Materia

²⁴ Vezi și I. Petrovici, „Metafizica în filosofia contemporană (secolul al XIX-lea și începutul sec. XX)” [1925], în I. Petrovici, *Felurite*, București, Editura Literară a Casei Școalelor, 1928, p. 28.

²⁵ F. A. Lange, *The History of Materialism and Criticism of its Present Importance* [1865], Authorized Translation by Ernest Chester Thomas, Boston, Houghton, Osgood, & Company, vol. II, 1880, p. 223.

²⁶ *Ibidem*, p. 156.

²⁷ I. Petrovici, *Viața și opera lui Kant (Douăsprezece lecții universitare)*, București, Editura Casei Școalelor, 1936, p. 263.

rămâne, firește, o realitate derivată, câtă vreme presupune pentru a ei înfăptuire funcționarea subiectului percepător²⁸.

Într-adevăr, dacă acceptăm teza kantiană potrivit căreia realitatea fenomenală este constituită prin intervenția unor mecanisme ale sensibilității/minții noastre, nu se poate vorbi despre materie, ea însăși fenomen, ca fiind ontologic fundamentală. Pentru a putea fi considerată fundamentală, o realitate trebuie să fie independentă de orice altă realitate, iar materia (realitatea corporală, fizică) nu se califică pentru această poziție. Fenomenul este secundar în raport cu ceea ce îl constituie ca fenomen. Dar mai mult de atât nu se poate susține cu materialul lui Kant, care nu permite speculația metafizică despre natura realității de „dincolo” de experiență. Fenomenul este singura realitate accesibilă nouă. Nu avem capacitatea de a cunoaște dincolo de el – căci ar fi o cunoaștere dincolo de limitele absolute ale cunoașterii noastre, ceea ce este absurd. Ca atare, nimic din ceea ce ar putea fi considerat „transcendent” nu se constituie, pentru Kant, într-un obiect legitim de cunoaștere. Disciplina acestui transcendent, metafizica dogmatică, nu este conform lui o întreprindere științifică și nu produce cunoaștere. Prin urmare, a contracara materialismul metafizic cu ajutorul „indicațiilor metafizice imaterialiste” pe care Petrovici pare să le desprindă din Kant nu înseamnă neapărat a-l contracara în spiritul lui Kant. În cuvintele lui Lange,

„Idealismul obișnuit, în special, se află în cea mai stridentă opoziție cu idealismul «transcendental» al lui Kant. Câtă vreme încearcă să demonstreze că lumea fenomenală nu ne prezintă lucrurile așa cum sunt în ele însele, Kant este de acord. Dar imediat ce idealistul ne va învăța despre lumea lucrurilor în sine, ..., el nu poate avea un oponent mai ireconciliabil decât Kant”²⁹.

Dacă însă prin „indicații metafizice” înțelegem nu „indicații care transcend experiența”, ci pur și simplu „non-corporale” (sens în care Petrovici a utilizat adesea termenul „metafizic”), atunci „indicațiile metafizice imaterialiste” pe care Petrovici le descoperă în Kant nu sunt indicii asupra unui absolut de natură ideală (împotriva unui absolut de natură materială), ci indicii asupra unui anumit tip de superioritate pe care mintea îl are în fața materiei. A remarcat Lange – idealismul are un ascendent asupra materialismului, un „principiu” împotriva căruia materialismul este complet dezarmat. Kant a dat acestui principiu forma cea mai adecvată, dar el este prezent încă de la începuturile filosofiei, de când Protagoras s-a opus materialismului obiectiv al lui Democrit și a luat ca punct de plecare nu obiectele, ci senzațiile. „Omul este măsura lucrurilor”, în acești termeni a formulat Protagoras acest principiu care a traversat istoria filosofiei – adică de sensibilitatea noastră depinde modul în care ne apar lucrurile, iar această aparență reprezintă tot ceea ce ne este dat³⁰. Într-o conferință ținută la Universi-

²⁸ I. Petrovici, *Studii istorico-filosofice*, București, Editura Casei Școalelor, 1929, pp. 28–29.

²⁹ F. A. Lange, *The History of Materialism and Criticism of its Present Importance*, ed. cit., vol. II, p. 163.

³⁰ F. A. Lange, *The History of Materialism and Criticism of its Present Importance*, ed. cit., vol. I, p. 42.

tatea din București în 1925 („Metafizica în filosofia contemporană”), Petrovici recurgea și el la același „principiu” împotriva căruia materialismul este lipsit de apărare:

„este aventuros să proclamăm materia ca o realitate din care se naște spiritul când dânsa tocmai *presupune* un spirit care s-o cugete, fiind mai degrabă un extract și un fragment al vieții psihice (al senzațiilor vizuale și tactile)”³¹.

Vorbim, practic, despre o întâietate în ordine logică a minții față de materie, de vreme ce până și simpla existență a corpurilor, ca să nu mai vorbim de proprietățile lor, este derivată din modul *subiectiv* în care ne apar. Această preeminență a minții față de propriile ei reprezentări este dificil de combătut. „Am văzut cât de supărat s-a năpustit Holbach asupra lui Berkeley, fără să fie în stare să îl respingă” – scria Lange³². Lange se referă aici la o notă a lui d’Holbach din *Système de la nature* (1770), unde doctrina lui Berkeley era descrisă ca fiind plină de absurdități (ca orice alt sistem metafizic, de altfel), dar *imposibil de contracarat*³³. Materialismul, zice Lange, ia lumea fenomenală ca fiind reală. Dar ce arme are el împotriva cuiva care atacă acest punct de vedere? „Sunt lucrurile ceea ce par? În definitiv, *sunt* lucrurile?”

³¹ I. Petrovici, „Metafizica în filosofia contemporană (secolul al XIX-lea și începutul sec. XX)”, în I. Petrovici, *Felurite*, ed. cit., p. 29.

³² F. A. Lange, *The History of Materialism and Criticism of its Present Importance*, ed. cit., vol. II, p. 158.

³³ *Ibidem*, p. 112.